

Rajko Muršič i Borut Brumen (ur.)

Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-Communist Countries

Ljubljana, Oddelek za etnologiju in kulturno antropologiju, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 1999, 156 str.

U rujnu 1999. godine u Piranu, u susjednoj Sloveniji, održan je deveti simpozij pod nazivom *Etnološki kontakti*. Osmišljeni kao komunikacijska spona Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Ljubljani te katedre za etnologiju poljskog Sveučilišta u Łódžu, *Etnološki kontakti* počinju se održavati potkraj osamdesetih, točnije 1988., u obliku manjih, tematski profiliranih znanstvenih konferencija. Svake ili pak svake druge godine u Sloveniji ili Poljskoj suradnici se sastaju kako bi razmijenili važne informacije i izložili rezultate tekućih istraživanja i studija.

Godina 1995. donijela je određene promjene: na simpoziju u poljskoj Konopnici *Etnološki kontakti* dobili su nove smjernice. Potaknuti činjenicom da godina ili dvije nije dovoljno dugo razdoblje za prikaz rezultata različitih tekućih istraživanja, sudionici su pristali na određene promjene. No, znatno se važnijim motivom pokazalo i osvještavanje njihova vlastitog položaja u vrtlogu političkih i društvenih zbivanja toga doba u njihovim domovinama. Sudionici *Etnoloških kontakata* ne želeći ostati pasivni promatrači već dati doprinos znanstvenim promišljanjima, prihvatili su prijedlog Božidara Jezernika da etnološki i antropološki zanimljive aspekte tih političkih, društvenih i kulturnih promjena postave temom slijedećega simpozija. Budući da su Slovenija i Poljska bile samo dvije zemlje europske zemlje zahvaćene istoznačnim procesima, na *Etnološke kontakte* 1999. pozvani su i znanstvenici iz drugih zemalja srednje i istočne Europe koji bi mogli ponuditi različite etnološke i antropološke pristupe i razmatranja procesa tranzicije.

Borut Brumen i *Rajko Muršič* u uvodnoj riječi zborniku radova sa simpozija održanog 1999. godine podsjećaju čitatelje kako studije o kulturnim procesima i promjenama u modernom svijetu u etnologiji i antropologiji nisu novost, ali istodobno ističu, ne ulazeći dublje u problem, i vrlo važnu činjenicu da su etnolozi i antropolozi iz srednje i istočne Europe neko vrijeme bili nijemi o nedavnima društvenim promjenama što su pratile rušenje socijalističkih sustava, dok su njihovi zapadni kolege analizirali aktualne društvene promjene u negdašnjem istočnom bloku.

Copyright © 2004 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb. Sva prava pridržana - All rights reserved.

Zato je ovaj zbornik vrlo značajan: u njem su sabrani radovi koji, kako ističu urednici, čine jedan od prvih pokušaja etnologa i antropologa srednje i istočne Europe da progovore o političkim, društvenim i kulturnim promjenama u kojima su se sami našli u svojim državama. *Etnološki kontakti* jedan su od prvih simpozija u srednjoj i istočnoj Europi na kojem su se domaći znanstvenici pozabavili proteklim događajima i pokušali osvijetliti određene kulturne, društvene i simboličke oblike preobrazbe bivših socijalističkih zemalja. Valja naglasiti i njihov stav kako procese što su se u proteklih petnaestak godina zbivali u zemljama srednje i istočne Europe ne treba shvaćati naprosto kao kulturni kontinuitet ili diskontinuitet ili nekakvu kulturalnu promjenu. Ono što se zbilo valja motriti kao potpuno preoblikovanje osnovnih sustava značenja i interpretacije. Sudionici simpozija, čiji su radovi sabrani u zborniku, izložili su razmatranja utemeljena na vlastitim iskustvima. A prema riječima urednika, svi su se suglasili da je ustanovljenje višestranačkih političkih sustava početna i krajnja promjena a sve ostalo (liberalizacija tržišta, ponovno ustanovljenje slobode govora i mišljenja, skrb o ljudskim pravima, ekonomske promjene, pomaci u sustavima vrijednosti i mnogo drugoga) samo posljedica. Autori svojim čitateljima jasno prenose poruku: »Ako nismo sposobni sučeliti se sa živućim laboratorijem koji se iznenada pojavio pred našim očima, ostat ćemo zauvijek slijepima za trivijalne ali izuzetno instruktivne informacije i shvaćanje onoga što se u svijetu i pred našim vratima događa.«

U zborniku su uz uvodnu riječ Boruta Brumena i Rajka Muršića na engleskom jeziku objavljeni radovi jedanaest autora iz različitih zemalja srednje i istočne Europe, te dva uratka njihovih zapadnih kolega. Niz počinje tekstom poljskog autora *Krzysztofa Piatkowskog* »The Reasearch Problem: Modern Myths of Ethnology« (str. 13.-18.) što se bavi teorijskim pitanjima suvremenih etnoloških mitova. Prilog je značajan jer nas autor podsjeća da mit nije samo element društvenog života već i vrlo snažna spoznajna kategorija. Uz arhaične, tj. religijske mitove koje valja promatrati u određenim teorijskim okvirima postoje i tzv. moderni mitovi. Ovi potonji, pak, mogu biti nacionalni, politički, društveni ili povijesni i oblik su društvene svijesti koji izrasta iz određenih prilika, poput društvene potrebe za kreiranjem slike političke, kulturne ili društvene stvarnosti. Poznato je da čovjek ne može opstati u uvjetima besmisla. Zato on cijelo vrijeme stvara različite konstrukcije kojima bi opravdao vlastite postupke, osjeća i zakone, pa nastaju mitovi koji mu omogućuju da slučajno postane nužno, obvezno, i što je možda najznačajnije, prirodno. Upravo zbog takvih razmatranja, ovaj je tekst moguće uzeti temeljnim za problematiku cijeloga zbornika. Kako ističe autor, klasična antropologija pronalazi mit u sinkronitetu i prostoru, uvijek nasuprot »onog drugog«, suprotstavljajući mu se. Prisjetimo se kako je tijekom ljudske povijesti moguće pratiti brojne različite mitove o »onome drugom« koji su pogodovali i stvaranju određenih sustava vrijednosti i odnosa moći (primjerice, zapad-istok, bijela-crna rasa, muškarac-žena).

Jedan je od poljskih autora i *Noemi Modnicki*. Ona progovara o intrigantnoj i nezaobilaznoj temi stereotipa što ih jedna društvena skupina stvara o onoj drugoj.

Autorica je u članku »Ethnic Stereotypes Before and After Political Transformations in Poland« (str. 103.-119.) izložila uvid u stereotype koje je poljska kultura gajila prema pripadnicima ukrajinskog i ruskog naroda, upućujući nas i u njihovu povijesnu i kulturnu pozadinu. Autorica također opisuje istoimene stereotype u razdoblju političkih preobrazba u Poljskoj, te na današnje promjene u stavu spram stereotipa u različitim naraštaja.

Kako određene društvene promjene mogu utjecati na kulturu življenja pokazali su *Robert Dzielski* i *Jaroslav Eichstaedt* u prilogu »The Staircase and the Polish Cause: Anthropological Reflections on Chosen Dimension of Transformation« (str. 19.-25.). Autori pišu o čovjekovoj potrebi za stvaranjem doma i životnog prostora i pokazuju kako promjene u društvenim razmišljanjima mogu utjecati na određene tradicije u stambenim zgradama, čak i njihovim stubištima. Utjecaj društvene preobrazbe i određene ideologije na vizualne tekstove u malom gradiću u središtu Poljske istražile su *Krystyna Piatkowska* i *Eva Nowina-Sroczynska*, a rezultate su izložile u radu »Culture During System Transformation: Studies of Iconosphere« (str. 37.-47.). Rabeći Baudliardove teorijske okvire autorice su rašlanile promjene u prostoru i arhitekturi i u ikonografiji svetkovina.

Posljednji je ali ne manje značajan poljski autor *Adam Paluch*. Svoja razmatranja o kulturi i njezinu odnosu spram čovjekova tijela, iznio je u štivu »Irresolution's the Body of Post-modernism: Good-looking« (str. 25.-31.). On se bavi izuzetno zanimljivom temom koja je već neko vrijeme u središtu promišljanja brojnih autora u svijetu. Uz one što ih je Adam Paluch uvrstio bibliografiju, za studiju čovjekova tijela i kulture osobito su vrijedni i radovi mnogih drugih, kao što su Thomas Laquer, Mike Featherstone i Bryan S. Turner, Anthony Synnott, Susan Bordo, Judith Butler i Elizabeth Grosz.

Paluch piše o položaju čovjekova tijela u razdoblju tzv. postindustrijalizma kojega doživljava zrcalom društvenog nereda, kaosa i nestajanja vrijednosnih struktura. Upućuje na to kako je čovjekovo tijelo prošlo put od 18. stoljeća i ideala snažnoga, uvijek produktivnoga i učinkovita tijela što je bilo pod stegom i nadzorom da bi bilo pogodno za ekonomske i političke uvjete (tj. za stvaranje bogatstva i socijalnog reda) do današnjeg potrošačkog društva u kojem tijelo mora biti sposobno osjećati i trošiti vanjski svijet. Tijelo, tako, u današnjem društvu postaje fetišom, čak i proizvodom za prodaju. Potrošački svijet današnjice, primjećuje autor, šalje poruku kako je mladost, zdravlje i dobar izgled uvjet za uspješan privatni i društveni život. Tijelo je dužno činiti sve da postigne uvjetovano i osigura čovjekovu sreću.

Paluch ističe da sve veći broj različitih dijeta za mršavljenje i laboratorija za plastičnu kirurgiju, uz pomoć kojih se sve što nije poželjno i ne pripada modelu modernog društva može poboljšati i ispraviti, svjedoči o razvoju postmodernog tijela što ga se može vidjeti i kao narcisoidno i hedonističko tijelo. Potrošačko društvo današnjice tijelu nameće stalnu potrebu za poboljšanjem, da bi moglo konzumirati ponuđen vanjski svijet, što olako prelazi u patologiju. Navodeći naslove poljskih tjednika (Novo lice, Svaka žena može biti lijepa, Tvoj uspjeh ovisi o tvome

izgledu, Kupujem novo lice), autor ističe kako napose žene postaju ovisnicama o stalnom poboljšanju ljepote osjećajući stalnu želju za promjenama. Ovdje treba razmisliti i o činjenici da kriteriji današnjeg društva bezuvjetno razlikuju žensko i muško tijelo te im svakako ne postavljaju jednake zahtjeve niti ih tretiraju posve jednako. Žensko tijelo koje je tek u 18. stoljeću zaslužilo autonoman status¹ a u povijesti je često smatrano inferiornim² i podvrgavano raznim oblicima kontrole, u današnjem je društvu u znatno većoj mjeri izloženo stalnim i sve većim zahtjevima za postizanje određena »ideala«, negoli muško. Iako zastrašujuća reklamna industrija, koja uvjetuje postojanje današnjega potrošačkog društva, postupno sve više nudi simbole sreće i muškarcima prepoznajući ih kao potencijalnu kategoriju potrošača, muško je tijelo (koliko god postmoderno i narcisoidno) ipak češće zaokupljeno sportom, relaksacijom, pićem i hranom bez griznje savjesti a znatno manje svojim izgledom, jer unatoč svemu, izgled muškog tijela ne uvjetuje posve njegov uspjeh i sreću. Istodobno, žensko je tijelo izloženo strožijim kriterijima. Sredstva za poboljšanje njegovog izgleda su i bezbrojna i nadasve izrazito nužna. Da bi učinilo svoju vlasnicu sretnom i uspješnom, tijelo je zaokupljeno borbom protiv viška kilograma i bora dok ona traga za savršenom maskarom.

Slovenska autorica *Nena Židov* pozabavila se pitanjima alternativne medicine u Sloveniji i razlozima njezinog ustanovljenja u tekstu »Alternative Medicine in Slovenia: The Reasons for its Establishment and the Wider Context« (str. 31.-37.). *Mojca Ramšak* predstavila se člankom »The Living Conditions of the Viničarji from Svečinske gorice Before the Second World War and the Slovenske gorice Region in Transition« (str. 87.-103.). Ona je razmotrila odnose između viničara i njihovih poslodavaca te seljaka u području Svečinskih gorica. Opisuje odnose vlasnika zemlje, bogatih seljaka, klerika i državnih ustanova te viničara koji su obrađivali njihovu zemlju. Prikupljena građa odnosi se na tridesete godine 20. stoljeća te sadrži osvrt na promjene što su se zbile nakon Drugoga svjetskog rata. *Rajko Muršič* u radu pod naslovom »On Globalisation, Westernization, Popular Music and Similar Issues in the Times of Transition of Post-socialist Countries« (str. 139.-156.) razmatra proces globalizacije, utjecaj tzv. Zapada i popularne glazbe u vrijeme tranzicije post-socijalističkih zemalja.

¹ Prema Thomasu Laqueru, u dugome razdoblju od starih Grka do 18. stoljeća europsko je društvo promatralo ljudsko tijelo u okvirima jednogospolnog modela. To bi značilo da su sva medicinska i filozofska promišljanja o tijelu indicirala da muškarci i žene imaju jednaku anatomiju. No, muško je tijelo ipak bilo nadmoćnijom inačicom istoga spola (Laquer, Thomas: *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. - Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press, 1990.).

² Spelman, Elizabeth V.: *Woman as Body: Ancient and Contemporary Views*. - *Feminist Studies* 8, 1982.; Grosz, Elizabeth: *Refiguring Bodies*. - In: Elizabeth Grosz: *Volatile Bodies. Toward a Corporeal Feminism*. - Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1994.; Scheiebing, Linda: *Skeletons in the Closet: The First Illustrations of Female Skeleton in Eighteenth Century Anatomy*. - In: Catherine Gallagher and Thomas Laquer (eds.): *The making of modern body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*. - London: University of California Press, 1987.

Aleksandra Bitušikova slovačka je znanstvenika koja je, uz ostale sunarodnjake, sadržajno obogatila zbornik. U radu »Socio-cultural Aspects of Transformation in Slovakia« (str. 57.-63.) pozabavila se je društveno-kulturnim aspektima preobrazbe u Slovačkoj, dok je *Laszlo Kurti* dao prilog razmatranju mađarskih prilika šti-
vom »Social and Cultural Transformation: The Velvet Revolution in a Working-class District of Budapest, Hungary, 1988-1992« (str. 63.-87.).

Na nedavna zbivanja pred našim vratima podsjetila je vrijedna autorica Dunja Rihtman Auguštin naizgled trivijalnom temom o Djedu Mrazu. U članku »Santa Claus Executed, the Croatian Way« (str. 47.-57.) ona piše o stvaranju novih nacionalnih simbola ranih devedesetih u Hrvatskoj, o utjecaju post-socijalističkih autoriteta na društveni odnos spram određenih svjetovnih i crkvenih blagdana te o izgradnji individualnog identiteta. Ona istodobno podsjeća kako takvi procesi nisu nikakva novina, što potvrđuje navodeći rad istaknute autorice Lydije Sklevicky koja se bavila sličnim temama u doba komunističke ideologije. Dunja Rihtman Auguštin, naposljetku, priziva u sjećanje intrigantne prijepore početkom devedesetih u svezi s likom i nazivom Djeda Mraza, Djeda Božićnjaka, Božić bate ili malog Isusa, podsjećajući koliko političkih konotacija može sadržavati jedna naizgled trivijalna tema, ili topao društveni fenomen kako ga vidi Levi-Strauss (1993.: 50).

U zbornik su uvrštena i dva teksta autora izvan kruga zemalja srednje i istočne Europe. *Joel M. Halpern* sa Sveučilišta u Massachusettsu u kraćem tekstu »Anthropology and Conflict: The Conflict in Bosnia« opisuje vlastiti doživljaj boravka u Sarajevu 1996. godine te iznosi promišljanja o ratnom pustošenju, etničkom čišćenju i procesima modernizacije i postmodernim pojavama. »Old Ties and New Identities: Language and National Identity in a Changing Europe« (str. 125.-137.) naziv je članka Engleskinje *Chatie Charmichael* koja je pitanjima političkih promjena i preobražaja pristupila s motrišta jezika kao snažnog nositelja nacionalnog identiteta.

Zbornik *Etnološki kontakti* ostavlja dojam dinamičnosti i svježine. U njemu su sabrani tekstovi već vrsnih znanstvenika, ali i određen broj radova studenata magistrskih i doktorskih studija etnologije ili antropologije s rezultatima njihovih istraživanja. Etnolozi i antropolozi koji su sudjelovali u stvaranju ovog zbornika susreli su se sa različitim vrstama prekida tradicije i bili svjedocima brojnih promjena, a njihovi su radovi u rasponu od promišljanja teorijskog i apstraktnog do onoga svakidašnjeg. Raznovrsnost radova svjedoči o postojanju različitih interesnih sfera u okvirima zajedničkog fenomena, te je i svojevrstan podsjetnik iz kojih se sve kutova nekoj problematici može prići. Činjenica je da se etnolozi i antropolozi ne mogu ograditi od raznovrsnih stereotipa i mitova koji ih okružuju (ili su ih okruživali) ili pak od onih s kojima se susreću u svome radu. Treba ih samo razotkriti i raščlaniti u znanstvenome promišljanju. Vrijednost takvih studija bjelodano potvrđuje i ovaj zbornik.

Maja Pasarić

Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, Hrvatska